

УДК 341.1:614.2

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v32.2023.14>*О. О. Сурілова***МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я**

Постановка проблеми. Глобальні проблеми та виклики з якими людство стикнулося на початку третього тисячоліття являють собою екзистенційні загрози існуванню цивілізації та потребують пошуку ефективних механізмів та засобів реагування з метою їх подолання.

Триваюча глобалізація має наслідки не лише для світової економіки, але й серйозно впливає на здоров'я як населення, так і окремих людей у всьому світі. Незважаючи на те, що нещодавня криза, пов'язана з COVID-19, продемонструвала, що інфекційні захворювання продовжують становити серйозну загрозу для глобальної охорони здоров'я, існують нові та різноманітні глобальні проблеми охорони здоров'я, які також потребують вирішення, зокрема глобальне зростання неінфекційних (хронічних) захворювань. Нерівність у здоров'ї всередині та між націями зростає. Багато країн продовжують боротися зі згубними наслідками для здоров'я погіршення якості навколишнього середовища, зміни клімату, урбанізації та внутрішніх конфліктів. Міжнародна торгівля та зростання впливу транснаціональних корпорацій призвели до змін у моделях захворювань, які пов'язані зі способом життя. Все це свідчить на користь підвищення уваги до глобальної охорони здоров'я, врахування ролі глобальної та національної нерівності, забезпечення доступу до медичної допомоги та лікарських засобів, а також мінімізації впливу на здоров'я міжнародних та національних надзвичайних ситуацій і збройних конфліктів.

Так безпрецедентною кризою у сфері охорони здоров'я була пандемія COVID-19. Організацією охорони здоров'я (ВООЗ) було оголошено у зв'язку з цим надзвичайний стан у сфері охорони здоров'я. І, хоча у травні 2023р. ВООЗ заявила про закінчення пандемії [1], довгострокові її наслідки тривають до сьогодні. Агресія РФ в Україні ще більше посилює проблему, виявила недоліки світової системи охорони здоров'я, поставила перед необхідністю її реформування та формування нових засобів та механізмів на основі сучасних цивілізаційних цінностей, система яких формується навколо ядра – прав людини. Криза в сфері охорони здоров'я призвела не тільки до порушення права на життя та права на здоров'я та охорону здоров'я, але переросла в кризу всієї системи прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика права людини на здоров'я (охорону здоров'я) є добре розробленою в юридичній науці, що не означає її вичерпності, адже такі сьогоденні реалії як глобалізація, науково-технічний прогрес, соціальна несправедливість наповнюють її новим змістом та потребують нових підходів до її опрацювання. Так, дискусійним питанням є визначення категорій право на здоров'я, право на охорону здоров'я, виявлення співвідношення між ними, характеристика міжнародно – правових засобів їх забезпечення та визначення шляхів їх вдосконалення. Серед вітчизняних та зарубіжних фахівців, наукові пошуки яких стосувалися нашої тематики, слід відзначити З. Скалецьку, Ю.В. Назарко, І.О. Буряк, С.Ю. Путрова, І.Я. Сенюту, О.А. Чабан, О.М. Шамича, М. Gerisch, Al. Ely Yamin, В. Toebes.

Метою статті є висвітлення ціннісних та змістовних характеристик міжнародно-правового врегулювання права на охорону здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові засади регулювання охорони здоров'я швидко розвивалися протягом другої половини ХХ ст. та на початку ХХІ ст. оскільки охорона здоров'я відображає нагальну соціальну потребу, якій необхідно надати більшого значення на міжнародному рівні в рамках міжнародних організацій. Існує нагальна потреба врівноважувати такі інтереси, як міжнародна торгівля, промисловість і комерція, інтереси ведення війни з одного боку, а з іншого – інтереси захисту прав людини, охорони громадського здоров'я, перш за все з огляду на ціннісні орієнтири сучасної світової цивілізації.

Здоров'я людей слід розглядати в якості цивілізаційної цінності. Вивчення здоров'я як цінності передбачає дослідження двох основних аспектів проблеми. Передусім це аналіз самого аксіологічного аспекту здоров'я. З іншого боку – аналіз правових норм, що формують правове регулювання охорони здоров'я.

Концепція цінності здоров'я є дуже важливою в кількох різних теоретичних підходах. Здоров'я ми розглядаємо як інтегральну характеристику, що обумовлює якість життєдіяльності індивіда та сталість суспільства та з цієї точки зору являє собою фундаментальну цінність, яка розуміється у двох значеннях. Щодо особистості, ВООЗ визначає здоров'я як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів [2]. Громадське здоров'я, як суспільну цінність доцільно розуміти, як сферу знань та організовану діяльність суб'єктів системи громадського здоров'я щодо зміцнення здоров'я, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя [3]. Здоров'я належить до розряду вищих, універсальних цінностей, оскільки має всеосяжне і позачасове значення. Водночас, як зазначає С.Ю. Путров, здоров'я є умовою існування ще більш значущої цінності – життя [4].

Право на охорону здоров'я, як зауважує Ю.В. Назарко, є природним, невід'ємним, невідчужуваним і непорушним правом людини, що сприяє особистій свободі, тобто можливості безперешкодного вибору різноманітних варіантів поведінки у межах соціальних відносин, що є однією з умов активної життєдіяльності людини [5]. Ми не можемо погодитися з цією

дослідницею. Природним є право людини на здоров'я, оскільки належить кожній людині від народження, є невідчужуваним, таким, що перебуває під захистом держави та являє собою загальноцивілізаційну цінність.

Право на здоров'я є фундаментальною частиною прав людини та власного розуміння гідного життя. Дискусійним питання є право на здоров'я людей з обмеженими можливостями. На нашу думку слід розрізняти право на здоров'я, яке належить всім без винятку від народження та рівень здоров'я, який є індивідуальним, притаманним кожній особистості. Щодо права на охорону здоров'я, то його не можна вважати природним. Це позитивне право, яке є визначеним законодавством у рамках конкретної правової системи, тобто правом, чинним в даному суспільстві [6].

Право на охорону здоров'я пройшло у своєму розвитку шлях від відносно вузького, спрямованого на регулювання відносин між пацієнтами та постачальниками медичних послуг до поширення на набагато ширшу сферу, що охоплює доступ до медичної допомоги та забезпечення здорових умов життя, питання соціального захисту та справедливості.

На міжнародному рівні передумови формування права на здоров'я вперше було запроваджено в Конституції 1946 р. Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), в преамбулі якої визначено поняття здоров'я, як такого, а також зазначено, що насолода найвищим досяжним рівнем здоров'я є одним із основних прав кожної людини незалежно від раси, релігії, політичних переконань, економічного чи соціального стану [2].

Підвалини права на охорону здоров'я містяться в Загальній декларації прав людини 1948 р. Декларація встановлює право на рівень життя, достатній для здоров'я та благополуччя самої людини та членів її сім'ї, включаючи право на медичне обслуговування забезпечення у разі хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини (ст. 25). Разом з цим, Декларація не визначає компоненти права на здоров'я, однак в будь-якому випадку воно виходять за межі медичної допомоги [2].

Право на здоров'я було включено у розширеному вигляді до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, ст. 12 якого чітко встановлює право на здоров'я та визначає кроки, які держави повинні вжити для «поступового досягнення» найвищого досяжного рівня здоров'я, включаючи зниження рівня мертвонароджуваності та дитячої смертності та здорового розвитку дитини; покращення всіх аспектів екологічної та промислової гігієни; профілактику, лікування та боротьбу з епідемічними, ендемічними, професійними та іншими захворюваннями та створення умов, які б забезпечували всім медичне обслуговування та медичний догляд у разі хвороби [8].

Оскільки право на здоров'я має реалізовуватися не тільки в медичній, але і в соціальній сфері, це означає, що детермінанти здоров'я не є суто біологічними чи «природними», а також є факторами суспільних відносин. Отже, як слушно зауважує А.Є. Ямін, перспектива розвитку права на здоров'я пов'язана з встановленням соціальних детермінант як фундаментальних причин захворювань [9]. Держави мають відігравати лідуючу роль

у вирівнюванні соціальних умов, детермінуючих рівень здоров'я. Однак є чинники, які знаходяться поза контролем держави.

Поняття найвищий досяжний рівень здоров'я враховує біологічні та соціально-економічні властивості індивіда, а також наявні в державі ресурси.

Держава не може забезпечити захист від усіх можливих причин погіршення здоров'я людини. Генетичні фактори, ведення нездорового або ризикованого способу життя може суттєво впливати на здоров'я людини. Отже, право на здоров'я слід розуміти як суб'єктивне право на користування різними можливостями, благами та послугами необхідними для реалізації найвищого досяжного рівня здоров'я. Крім того, найвищий досяжний стандарт обов'язково розвиватиметься з часом у відповідь на медичні винаходи, а також демографічні, епідеміологічні та економічні зміни.

Огляд міжнародних інструментів і документів дає зрозуміти, що право на здоров'я, як воно закріплене в міжнародному праві, поширюється далеко за межі регулювання надання медичної допомоги і включає основні передумови для здоров'я, такі як питна вода та адекватні санітарні умови та харчування [10, 11, 12].

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав який є відповідальним за моніторинг Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права визначив більш докладно основні детермінанти здоров'я, а саме: безпечна питна вода та відповідні санітарні умови; безпечне достатнє харчування; житло; здорові умови праці та навколишнього середовища; освіта та інформація, пов'язана зі здоров'ям; гендерна рівність [13].

Право на здоров'я містить свободи, які включають свободу бути вільним від лікування без згоди, медичних експериментів та досліджень або примусової стерилізації, а також бути вільним від тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність лікування чи покарання. Право на охорону здоров'я передбачає права на систему охорони здоров'я, яка забезпечує рівні можливості для кожного насолоджуватися найвищим досяжним рівнем здоров'я; право на профілактику, лікування та контроль захворювань; доступ до основних ліків.

Право на охорону здоров'я також передбачає наявність права брати участь у прийнятті рішень, що стосуються здоров'я людини, і тому пов'язує питання здоров'я з активною соціальною громадянською позицією. Крім усього іншого, визнання права на охорону здоров'я передбачає забезпечення рівності доступу до медичної допомоги та вимагає усунення системної дискримінації. Крім того, міжнародні норми, що стосуються права на охорону здоров'я, пропонують стандарти для оцінки дій уряду та механізми встановлення певного рівня відповідальності.

Право на охорону здоров'я в усіх його формах і на всіх рівнях базується на взаємопов'язаних принципах, зміст яких залежить від умов та ресурсів, наявних у державі. Це такі принципи:

1) Доступність. Діючі заклади охорони здоров'я, товари та програми повинні бути доступні в достатній кількості в межах держави, а їх перелік залежить від багатьох факторів, включаючи рівень розвитку держави-учасниці. Вони включають основні детермінанти здоров'я такі, як безпечна

питна вода, санітарно-гігієнічна інфраструктура, кваліфікований персонал, ліки визначені Програмою дій ВООЗ щодо основних лікарських засобів, економічна доступність.

2) Недискримінація: медичні заклади, товари та послуги повинні бути доступні для всіх, особливо для найбільш уразливих або маргіналізованих верств населення, етнічних меншин, корінного населення, людей похилого віку, тощо в безпечних фізичних межах охоплення, зокрема в сільській місцевості.

3) Доступність інформації – право шукати, отримувати передавати інформацію та ідеї без шкоди особистій конфіденційності.

4) Прийнятність. Усі заклади охорони здоров'я, товари та послуги повинні відповідати медичній етиці та поважати культуру людей, меншин, народів та спільнот.

5) Якість. Послуги мають бути відповідними з наукової та медичної точки зору та якісними.

6) Доступ до ефективних судових або інших відповідних засобів захисту в разі порушення права на здоров'я та охорону здоров'я як на національному, так і на міжнародному рівні.

7) Координація зусиль для реалізації права на здоров'я та посилення взаємодії між усіма зацікавленими учасниками, зокрема ВООЗ, Управлінням Верховного комісара ООН з питань біженців, Міжнародним комітетом Червоного Хреста/Червоного Півмісяця, ЮНІСЕФ, а також неурядовими організаціями, включаючи Лікарі без кордонів і Oxfam, приватними суб'єктами, фармацевтичною промисловістю, широким спектром державно-приватних партнерств, які були створені для боротьби з інфекційними захворюваннями, а також неурядовими організаціями та національними медичними асоціаціями.

Міжнародні організації, органи державної влади та організації громадянського суспільства все частіше успішно використовують міжнародні стандарти для досягнення справедливості у сфері охорони здоров'я.

Держави зобов'язані реалізувати право на охорону здоров'я на національному рівні виходячи з міжнародного права людини на здоров'я, однак імплементація та дотримання міжнародного права охорони здоров'я залишається проблемним. Основна складність полягатиме в тому, щоб, як зауважує Б. Тоебес, узгодити сферу його застосування, яка є дуже широкою та спирається на інструменти та норми з різних галузей міжнародного права [14]. Серед цих галузей міжнародне право навколишнього середовища, міжнародне гуманітарне право, міжнародне інформаційне право, тощо. Вихід може бути у кодифікації міжнародно-правових норм що врегульовують право на охорону здоров'я.

Висновки. Хоча важливо визнавати багато вимірів права на здоров'я та на охорону здоров'я (основним з яких є аксіологічний) і, таким чином, вийти за межі простого «фізичного благополуччя» та «відсутності хвороб», існує небезпека, що в результаті такого підходу ця сфера стане занадто широкою та втратить ефективність. Право на охорону здоров'я являє собою комплексний інститут міжнародного права який охоплює доступ до медичної допомоги, забезпечення здорових умов життя, організацію сис-

теми органів управління в галузі охорони здоров'я та медичної допомоги, фінансування охорони здоров'я, а також соціальний захист та справедливість. У цьому контексті пропонуємо визнати природне невід'ємне «право на здоров'я» ключовим об'єднуючим чинником, на якому базується позитивне право на охорону здоров'я.

Література

1. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/emergencies/diseases>
2. Constitution of the World Health Organization. URL: <https://www.who.int/about/governance/constitution>
3. Закон України Про систему громадського здоров'я від 06.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>
4. Путров С. Ю. Цінність здоров'я особистості як об'єкт філософського пізнання. Нова парадигма. 2012. Вип. 112. С. 116-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nora_2012_112_16
5. Назарко Ю. В. Конституційне право на охорону здоров'я в Україні та державах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 – Право] / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. 249 с.
6. Позитивне право. ВЕЛИКА УКРАЇНЬСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с. С. 110.
7. Universal Declaration of Human Rights URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
9. Alicia Ely Yamin, The Right to Health Under International Law and Its Relevance to the United States URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1449334/>
10. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments>
11. Convention on the Rights of the Child. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments>
12. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents>
13. General comment no. 14 (2000), The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) URL: <https://www.ohchr.org/en/resources/0>
14. Brigit Toebes International health law: an emerging field of public international law. *Indian Journal of International Law*. volume 55, p. 299–328 (2015) URL: <https://link.springer.com/article>

Анотація

Сурілова О. О. Міжнародно-правові механізми охорони здоров'я. – Стаття.

У статті висвітлюються проблемні теоретичні питання міжнародно-правового забезпечення права на здоров'я та охорону здоров'я. Аналізуються аксіологічні аспекти права на здоров'я, наголошується на його власній цивілізаційній цінності та гарантії права на життя та гідність. Наголошується на виокремленні права на здоров'я та права на охорону здоров'я в системі прав людини. Право на здоров'я характеризується як природне право людини, право на охорону здоров'я є позитивним правом, в межах якого запроваджені інструменти та механізми правового регулювання відносин в сфері охорони здоров'я. Право на здоров'я передбачає право на його найвищий з досяжних в даних соціально-економічних умовах рівень, а також певні свободи, зокрема свободу бути вільним від лікування без згоди, медичних експериментів та досліджень, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність лікування. Право на охорону здоров'я передбачає право на систему охорони здоров'я, яка забезпечує рівні можливості для кожного насолоджуватися найвищим досяжним рівнем здоров'я; право на профілактику, лікування та контроль захворювань; доступ до основних ліків, право брати участь у публічному адмініструванні системи охорони здоров'я, зокрема у прийнятті рішень що стосуються забезпечення гідного рівня громадського

здоров'я. Підсумовано, що право на охорону здоров'я базується на взаємопов'язаних принципах, які покликані забезпечити соціальну справедливість у сфері охорони здоров'я, зміст яких залежить від рівня економічного та соціального розвитку держави, а також, наявних умов та ресурсів. Наголошується на тому, що право на охорону здоров'я являє собою комплексний інститут міжнародного права який охоплює доступ до медичної допомоги, забезпечення здорових умов життя, організацію системи органів управління в галузі охорони здоров'я та медичної допомоги, фінансування охорони здоров'я, а також соціальний захист та справедливість.

Ключові слова: права людини; право на здоров'я; право на охорону здоров'я; право на життя; аксіологія; право на медичну допомогу; міжнародне право охорони здоров'я; при-родне право; принципи міжнародно- правової охорони здоров'я.

Summary

Surilova O. O. International legal mechanisms of health care. – Article.

The article highlights problematic theoretical issues of international legal protection of the right to health and health care. The axiological aspects of the right to health are analyzed, its own civilizational value and the guarantee of the right to life and dignity are emphasized. Emphasis is placed on separate rights to health and rights to health care in the human rights system. The right to health is characterized as a natural human right, the right to health care is a positive right, within which tools and mechanisms of legal regulation of relations in the field of health care are introduced. The right to health includes the right to the highest attainable level in given socio-economic conditions, as well as certain freedoms, including the freedom to be free from treatment without consent, medical experiments and research, cruel, inhumane or degrading treatment. The right to health care includes the right to a health care system that ensures equal opportunities for everyone to enjoy the highest attainable standard of health; the right to disease prevention, treatment and control; access to basic medicines, the right to participate in the public administration of the health care system, in particular in decision-making related to ensuring a decent level of public health. It is summarized that the right to health care is based on interrelated principles that are designed to ensure social justice in the field of health care, the content of which depends on the level of economic and social development of the state, as well as the available conditions and resources. It is emphasized that the right to health care is a complex institution of international law that covers access to medical care, provision of healthy living conditions, organization of the system of management bodies in the field of health care and medical care, financing of health care, and as well as social protection and justice.

Key words: human Rights; right to health; the right to health care; right to life; axiology; the right to medical assistance; international health law; natural law; principles of international legal health protection.